

Rik Vosters

Vrije Universiteit Brussel

“Wat basterdtael, het ketterzaed tot vreugd!”¹

Naar een herwaardering van het zuidelijke Nederlands in de achttiende en de vroege negentiende eeuw

De mythe van het Zuid-Nederlandse taalverval

De hedendaagse schrijftaal in Nederland en Vlaanderen is bijna identiek, maar de spanning tussen noordelijke en zuidelijke variëteiten van het Nederlands is een rode draad in de taalgeschiedenis. Het bekende verhaal stelt dat het Nederlands in Vlaanderen het product is van bewuste taalplanningsacties in de negentiende eeuw: de hollandofiele integrationisten wonnen het pleit van de regionalistische particularisten, en de standaardtaal in Vlaanderen werd op een noordelijke leest geschoeid. Dat was nodig, stelt men vaak, omdat het Nederlands in Vlaanderen voordien enkel uit een bont allegaartje van dialecten bestond.

Na de splitsing van het taalgebied in de late zestiende eeuw zou het zuidelijke Nederlands de omgekeerde evolutie van het noordelijke Nederlands hebben doorgemaakt: tegenover de standaardisering van het Hollands in de gouden eeuw stond een langzaam proces van taalverval in de zuidelijke provincies. In de Vlaamse geschiedschrijving werd dat meestal geduid als een gevolg van een verregaand verfransingsproces: de geletterde klassen bedienden zich meestal van het Frans, waardoor het zuidelijke Nederlands niet kon uitgroeien tot een volwaardige cultuurtaal. Vooral in de achttiende eeuw leek de kloof tussen Noord en Zuid dieper dan ooit, tot Willem I in 1815 het Nederlands in Vlaanderen vanuit Den Haag nieuw leven inblies. Een gebrek aan taalnormen, sterk dialectisch gekleurd taalgebruik en een algehele spellingchaos zouden het zuidelijke Nederlands bij de aanvang van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden nog typeren.

Hoewel dit klassieke verhaal van het zuidelijke Nederlands algemeen bekend is, werd er tot voor kort niet veel empirisch onderzoek verricht naar het eigenlijke taalgebruik in Vlaanderen vóór 1830. Recente naspeuringen maken het ons echter mogelijk om de traditionele taalgeschiedenis op enkele belangrijke punten bij te stellen. We buigen ons kort over de positie van het Nederlands tegenover het Frans, het veronderstelde gebrek aan zuidelijke taalnormen en de eigenlijke schrijftaal in Vlaanderen.

Het alom dominante Frans?

Dat het Frans in het achttiende- en negentiende-eeuwse Vlaanderen de prestigetaal bij uitstek was, staat buiten kijf. Dat

Met *De tael is gansch het volk verwijzen* we vandaag nog steeds naar Prudens Van Duyse (1804-1859). Op de foto zien we het standbeeld van Prudens Van Duyse in Dendermonde. © Peter De Waele [bron: http://nl.wikipedia.org/wiki/Prudens_van_Duyse]

daardoor ook amper in het Nederlands werd geschreven en dat het Nederlands daardoor ‘verviel’ of ‘verschrompelde’, lijkt veel minder waar te zijn.

Tot aan de Franse tijd is het Nederlands zelfs in Brussel de dominante taal in kerkelijke en ambtelijke archieven. En rond 1780 was niet meer dan 15% van de Brusselse bevolking overwegend Franstalig. Onder Frans bewind wordt het Nederlands in Vlaanderen als officiële taal verdrongen, al lukt dat in de praktijk niet overal even goed: op het lokale niveau komt het Nederlands hier en daar nog voor als ambtelijke of gerechtelijke taal. Onderzoek naar taalkeuze in het verenigingsleven heeft bovendien aan het licht gebracht dat zelfs de hogere sociale klassen in deze beslotener sfeer steeds gebruik bleven maken van het Nederlands, dat naast het Frans ook allerlei prestige functies vervulde. Hoewel het Frans dus zeker een belangrijke rol speelde op het officiële niveau, mag de impact ervan niet overschat worden. In heel wat domeinen bleef een ononderbroken Nederlandse schrijftaaltraditie bestaan. En het merendeel van de bevolking – binnen en buiten Brussel – gebruikte nog steeds het Nederlands voor een veelvoud aan communicatieve doeleinden.

Ook de invloed van het Frans op het Nederlands zelf bleef – voor zover we weten – relatief beperkt. Onderzoek naar gallicismen in Vlaamse kranten wijst uit dat er slechts sprake is van een beperkte en doorgaans oppervlakkige verbastering, ook in de Franse tijd. Leenwoorden waren er zeker, maar die waren er in het Noorden ook. Een recente studie toont bovendien aan dat Franse leensuffixen (bijvoorbeeld *-age*, als in *voyage*, maar net zo goed uitgebreid naar *kleerage*) in vergelijkbare mate gebruikt werden in Noord en Zuid, al zijn de ontleningen in Vlaanderen net iets frequenter.

Regels noch normen?

Vaak wordt aangenomen dat de gestagneerde standaardisering in het zuidelijke Nederlands te wijten is aan een gebrek aan gecodificeerde taalnormen: voor zover er al grammatica's, spellinggidsen of schoolboeken over taal bestonden, schreven ze allemaal andere regels voor. Toch staat ook deze veronderstelling haaks op het weinige onderzoek dat werd gedaan naar dit soort taalnormerende publicaties voor de lange achttiende eeuw. Een verkennende speurtocht naar deze werken, uitgegeven of geschreven in het Zuiden tussen 1700 en 1830, leverde maar liefst 46 unieke titels op. Vooral tijdens het Verenigd Koninkrijk onder Willem I werd veelvuldig over taal geschreven. Veel van die boekjes zijn niet of amper bekend in de taalgeschiedenis, maar verdienen net zozeer onze aandacht. Ze geven ons een goede inkijk in de heersende taalnormen van het moment. En die blijken heel wat minder chaotisch te zijn dan vaak werd aangenomen.

Zo kunnen we de voorschriften over de spelling van de scherpe en zachtlange *e*'s onder de loep nemen. De scherplange *e* in *steen* heeft een andere herkomst dan de zachtlange *e* in *leven*, wat bijvoorbeeld blijkt uit de vergelijking met hun Duitse equivalenten *Steine* en *leben*. Op het eerste gezicht stoten we op een verwarrende situatie: sommige auteurs laten de klanken samenvallen, de meeste onderscheiden ze – maar niet altijd –

en vaak worden daarnaast nog allerlei accenttekens voorgesteld. Die 'accentendrom' werd menigmaal aangehaald als een teken van algehele taalkundige ontreddeering, maar toont net aan hoe een zuidelijk spellingsysteem zich ontwikkelt in het spanningsveld tussen traditie en vernieuwing. Enerzijds wordt voortgebouwd op de traditie om de scherplange klinkers in open lettergrepen te onderscheiden van de zachtlange klinkers door verdubbeling (*steenen - leven*). Dat zien we bijvoorbeeld al bij Kiliaen, de Statenvertaling en Ten Kate. Anderzijds wordt ook vernieuwd: datzelfde onderscheid wordt in het Zuiden al gauw uitgebreid naar gesloten lettergrepen. Daar is echter geen verdubbeling van de letter mogelijk en wordt creatief naar accenten gegrepen: scherplang <ee> tegenover zachtlang <eê> (*steen - leef*). Aanvankelijk gebruiken verschillende auteurs vaak verschillende accenttekens om hetzelfde aan te duiden, maar met de grammatica van Des Roches (ca. 1761) verankert het accent aigu zijn positie – de circonflexe wordt dan uitsluitend gebruikt voor *e+r*-clusters als in *peêrd*. Diezelfde Des Roches codificeert overigens nog een bijkomend onderscheid: wanneer er sprake is van morfologisch verwante woorden, bijvoorbeeld tussen een enkelvoudsvorm en een meervoudsvorm, worden beide zoals het grondwoord gespeld, ongeacht open of gesloten lettergrepen. Des Roches spelde dus *steenen* naar *steen*, maar ook *leéven* naar *leef*. Dat gelijkvormigheidsprincipe was reeds lang bekend – met Vondel als befaamd pleitbezorger – maar wordt hier in combinatie met de accentspelling creatief ingepast in de zuidelijke normatieve traditie in volle ontwikkeling. Het systeem-Des Roches kent veel navolging en wordt pas tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden definitief verdrukt door het eenvoudiger systeem van de Leidse hoogleraar Siegenbeek. De veelvuldige voorstellen en levendige normendiscussie rond dit en andere taalkundige onderwerpen zijn geen tekenen van linguïstische bloedarmoede, maar wijzen net op een standaardiseringsproces en taalcultuur in volle bloei.

Een chaotisch en dialectisch allegaartje?

Ook een analyse van het geschreven Nederlands zelf levert een minder chaotisch beeld op dan vaak wordt gedacht. Spelling wordt menigmaal genoemd als een van de domeinen bij uitstek die ten prooi waren gevallen aan een enorme wildgroei. De anonieme grammaticus P.B. schreef in 1757 reeds: "[L]eést honderd verscheyde schriften, zelfs boeken, gy zult honderd verscheyde spellingen vinden".²

Bij de aanvang van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was dat niet anders, en auteurs als J.F. Willems klagen herhaaldelijk en vol passie over het gebrek aan eenvormigheid in de zuidelijke spellingpraktijk. Een analyse van allerlei handgeschreven teksten uit het gerechtelijke domein spreekt dat echter tegen: van orthografische chaos is in de vaak erg lokale processen-verbaal en getuigenverhoren uit de jaren 1820 nergens sprake. Wel zien we dat oudere, zuidelijke spellingvormen in toenemende mate worden ingeruild voor nieuwere, eerder →

FONDAMENTEN

DETE

GROND-REGELS

DER NEDERDUYTSCHER
SPEL-KONST;

Om de zelve in korten tyd in d'uyterste
volmaektheyd te leeren:

Waer by gevoegd zyn eenige Regels van de
welgemahierdheyd, als ook eenige
gemeyne Brieven:

Alles zeer nut ende voordaeelig voór de
Jongheyd:

Doór P. B.

T A N T W E R P E N,

By HUBERTUS BINCKEN, Boek-drukker
ende Verkooper, op de katte-velt,
áchter de Paus Jefeuten.

Titelbladzijde van P.B.'s *Fondamenten ofte grond-regels der Nederduytsche spel-konst* uit 1757

het Nederlands van deze vermeend sterk verfranste laag van de bevolking is meer dan behoorlijk.

Integrationisten en particularisten

Als de situatie van het Zuidelijke Nederlands vóór 1830 dus niet zo precair was als vaak werd gedacht, kunnen we ons natuurlijk afvragen waar de discoursen van taalverval vandaan komen? Nieuw zijn ze in ieder geval niet: taalminnaars in de achttiende en vroege negentiende eeuw uitten herhaaldelijk weeklachten over de staat van de moedertaal. Dat is niet uitzonderlijk: gejammer over taalverloeding is van alle tijden en ook noordelijke tijdsgenoten deden hun beklag over linguïstisch verval. Toch vervulden de lamentaties bij veel zuidelijke auteurs een bijzonder doel. Door te benadrukken dat het zuidelijke Nederlands een taal in verval was, versterkten integrationisten hun pleidooi om nauwere aansluiting te zoeken bij het Noorden. Zo ontstond een scherpe maar hoofdzakelijk discursieve Noord-Zuidoppositie, die in de werkelijkheid veel minder scherp lijkt te zijn geweest. Maar ook particularistische taalkundigen hadden vaak goede redenen om het gebrek aan taalcultuur in het Zuiden aan de kaak te stellen: als zij hun lezers ervan konden overtuigen dat de afwezigheid van eenduidige taalnormen een gesel voor het zuidelijke Nederlands was, versterkte dat natuurlijk hun eigen positie als auteurs van taalnormerende werken. Bovendien werd de kloof tussen beide kampen nog dieper na 1830, toen de taaldebatten steeds meer over politiek, religie en identiteit handelden, en steeds verder verwijderd raakten van het eigenlijke taalgebruik.

Tot op heden is de verhouding tussen noordelijk en zuidelijk Nederlands een belangrijk taalpolitiek thema in Vlaanderen. Daarom is een goed begrip van de noordelijke én zuidelijke taalgeschiedenis onontbeerlijk. Het is daarbij belangrijk niet alleen oog te hebben voor metalinguïstische commentaren over de staat van de moedertaal; ook een grondige empirische studie van diverse soorten oorspronkelijk bronnenmateriaal is meer dan ooit aan de orde.

Literatuurverwijzingen

Dit artikel is gebaseerd op het promotieonderzoek van Rik Vosters (*Taalgebruik, taalnormen en taalbeschouwing in Vlaanderen tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*, Brussel: Vrije Universiteit Brussel, 2011). De publicatie hiervan wordt verwacht in 2013. Geïnteresseerde lezers kunnen eveneens terecht bij de recente taalgeschiedenis van Nicoline van der Sijs & Roland Willems (*Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen*, Amsterdam: Bert Bakker, 2009) en het onderzoek van Gijsbert Rutten m.m.v. Rik Vosters (*Een nieuwe Nederduitse spraakkunst. Taalnormen en schrijfprijktijken in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw*, Brussel: VUB-Press, 2011).

¹ Van Duyse, Prudens (1842). *De spellingsoorlog: Luimig heldendicht, in vier zangen*. Gent: Hemelsoet, p. 38.

² P.B. (1757). *Fondamenten ofte Grond-Regels der Neder-Duytsche Spel-Konst*. Antwerpen: Hubertus Bincken, p. 3.

44 noordelijk gekleurde alternatieven, zoals vastgelegd in de officiële spellingsregeling van Matthijs Siegenbeek uit 1804. Bovendien komen nagenoeg alle opgetekende varianten ook nog veelvuldig voor in iets oudere privécorrespondentie uit het Noorden.

Een andere veelvoorkomende opvatting is de veronderstelling dat het zuidelijke Nederlands uitzonderlijk sterk lokaal gekleurd was: in plaats van *standaardisering* zou er gedurende de achttiende eeuw net sprake zijn geweest van *dialectisering*. Ook hiervoor is weinig empirisch bewijs te vinden. Hoewel regionaal gekleurde vormen natuurlijk nog voorkwamen in informelere geschriften, zijn er in ons onderzoekscorpus nergens sporen van 'geschreven dialect' te vinden. Algemeen zuidelijke kenmerken kwamen wel veelvuldig voor – zoals de *n*-adnomina in woordgroepen als *den eersten avond*. Hoewel de *n*-uitgangen op het eerste gezicht typisch lijken te zijn voor de meeste Zuid-Nederlandse dialecten, volgen ze niet de bekende dialectische distributies. Vormen met *-n* duiken immers niet alleen op vóór bepaalde openingsklanken (in de Brabantse en enkele Vlaamse dialecten bijvoorbeeld vóór een klinker, *d*, *t* of *b*), maar zijn net markeerders van de nominatief mannelijk in het hele Zuiden, ongeacht de volgende klank. Dit vermeend gewestelijke kenmerk blijkt dus net algemeen Zuid-Nederlands te zijn. Onderzoek naar het taalgebruik van de Brugse hogere sociale klassen in verenigingsverband bevestigt de vaststelling dat er van *dialectisering* geen sprake was: geschreven dialect komt zelden voor en